

piros: új szöveg, zöld: áthelyezett bekezdés, kék: átfogalmazott szöveg

Hagyományok

A hagyomány egy adott közösség tudásának, tapasztalatainak összessége, mely a közösség fennmaradását támogatja. Az ily módon összegzett közösségi tudás a közösség magatartásformáinak, szokásainak lassabban vagy gyorsabban változó rendszerén belül működik. E formák nem öröklés útján jutnak el egyik nemzedéktől a másikig, hanem az eltanulás (nyelv, megfigyelés, tapasztalat, mozgásformák leutánzása), elsajátítás folyamatában válnak a különféle típusú közösségek tagjainak birtokává, szervezik ezek viselkedését, tevékenységét. A hagyomány megsértését a közvélemény bünteti. **A felvilágosodás óta a modernizáció egyik – gyakran ki is mondott célja – a lokális, általában falusi hagyományok városiakra, ill. globálisokra való cseréje. Napjainkra „hagyománnyá” vált a távoli országok termékeinek rutinszerű vásárlása (pl. banán, kakaó) vagy a televízió, s benne a nemzetközi filmek, hírek nézése. A továbbiakban hagyomány alatt a régóta tesztelt, a közösségek épülését segítő tudást, szokásokat stb. értjük.**

Gyorsan változó korunkban, amelyben az egyén olykor riadtan figyeli a szinte követhetetlen technikai, gazdasági, pénzügyi vagy divatváltozásokat, felmerül a kérdés, hogy nem lenne-e jobb egy lassabban alakuló, a hagyományokhoz jobban ragaszkodó, a család, a közösség, a természet értékeit inkább becsülő világban élni? Úgy hisszük, korábban a „természet ölében” élő, **de inkább a természettől megtapasztalhatóan függő** ember jobban eligazodott a világban, kevésbé volt magára hagyatva, útja jobban meg volt szabva, cselekvéseiben ismerős, jóindulatú szemek kísérték. Környezete is egészségesebb, tisztább, emberibb lehetett. A szempontunkból jó (azaz ember és környezete harmóniáját, a fenntarthatóságot segítő) hagyományokból nagyon sokat tanulhatunk. Ha tudni akarjuk, hogy mi a jó és számunkra megszívlelendő hagyomány, ha meg szeretnénk menteni értékeket a múltból, illúziómentesen kell a választ megadni, hogy a gátló, rossz vonásokat elhagyjuk. **A fő kérdés: „Vissza vagy hova?”.**

Ugyanakkor a hagyományaink többet is jelentenek, mint csak a múltból megmaradt szokásrendszert. Jelenünket is átszövik, folyamatosan változnak, módosulnak a társadalom és környezete pillanatnyi állapota szerint.

Természetbe ágyazottságunk és hagyományaink kapcsolatrendszerének szemléltetése nagymértékben és fontos irányban segítheti a környezeti **és a fenntarthatóságra való** nevelést. A fejezetben a hangsúly a természettel kapcsolatos hagyományrendszeren van, de a hagyományok nyilván összetettebben szövik át magán- és társadalmi életünket. A hagyomány, hagyományos fogalmak mentén a környezetvédelemben ellentétes irányzatok feszülnek egymásnak: az aktív („csővégi”) technológiák szükségszerűen modernnek, a hagyományos, „megelőző” mentalitás és viselkedésmód inkább konzervál, de pl. a reciklálás csak részben újfajta tevékenység.

Helyzetkép

A hagyományok ismerete, betartása, követése a korábbi társadalmakban az egyén számára egyfajta védelmet, a közösség által történt elfogadást, elismerést is jelentett, míg a hagyományok indokolatlan megszegése kirekesztettséget hozott magával. Erre egyszerű példák a következők: parasztgazda fia csak parasztgazda lányát vette el, kanász fia csak kanász, fazekasé fazekas lehetett. Az egyik községből a másikba férjhez menő lány felvette a befogadó község viseletét, mert már oda tartozott. **A hagyomány egyik legfontosabb funkciója a hosszú távú biztonság, a hatékony tapasztalatátadás lehetővé tétele volt.**

A természet- és környezetismeret néhány falusi hagyománya és annak változásai

A hagyományokban rögzítődött a paraszti vagy pásztorcsoportok tudása az őket körülvevő, kenyerüket adó természetről, környezetről is. Részletes és erőteljes írott és szójhagyomány őrzi a természeti erőforrásokat a közlegelőre, közerdőre vonatkozólag. Az egykori székely „rendtartó falu” célja ugyanaz volt, mint a mai „tartamos” erdőgazdálkodásé: védelem és természetkímélő, ökológiailag fenntartható életmód biztosítása a közösség jövőjének, a megszülető új nemzedékeknek védelmében.

A természethez szoros szálakkal fűződő, annak kiszolgáltató falusiak édes- és nagyszüleitől, rokonaiktól, szomszédaiktól, kortársaiktól elmondások, megfigyelések, munka- és szórakozási alkalmak során sajátították el környezetük ismeretét. De okultak erről olvasmányaikból, kalendáriumokból, prédikációkból, az ismétlőiskolák gyakorlatából is. A pásztorgyerek, ha sürgősen nem tanulta meg, hogy mit ehet erdőn, mezőn, réten tavasztól ősziig, akkor nagyon sokat éhezett. A tudás elmélyítésének fontos alkalmai voltak a családi, olykor szomszédokkal való összefogással végzett munkák (pl. építkezés, aratás, betakarítás, szőlőmunka, szüret, erdei munka), és az is, mikor a nagyszülő gombát, szamócát szedni, nyírvizet csapolni vitte unokáját, de a közös határjárások, a búza érésének vizsgálata, a fiúgyermek csoportos élelemszerzése: madártojás szedés, halászat, rákászat és más lehetőségek is. A környezet ismeretével együtt így sajátították el, hogyan, mikor, mit kell elvégezni, hogyan kell építkezni, természetes anyagokból bútorokat, házi és más munkaeszközöket, játékokat készíteni, hogyan kell rendben tartani a házuk táját.

A helyi közvélemény megkívánt egyfajta külső rendet, tisztaságot. Megszólták, akinek nem volt rendszeresen meszelve a háza, nem volt szép virágoskertje, a háza előtt nem söpörte el a járdát, nem tisztította ki az árkot, s aki az őszi búcsú idejéig nem végezte el a betakarítási munkákat. A tájba illő építkezés, a természetes helyi anyagok felhasználása, a hulladék kellő hasznosítása a gazdálkodásban, illetve jól elkülönített tárolása hozzátartozott a paraszti gyakorlathoz. **A paraszti élet rendjét természetszerűen az évszakokhoz való igazodás - az évkörös rend alakította.**

A közösségi tudás védő ereje a felvilágosodás nyomán bekövetkezett individualizálódással, **polgárosodással** az egyéni szabadságjogok követelésével meggyengült. Az ipari forradalom és a tömegtermelés fölöslegessé tett sok kézműves hagyományt. Századunk nagy társadalmi változásai a hagyományokra nézve is meghatározóak voltak. Különböző hatásokra megnőtt például a társadalmi mobilitás. A korábban falusi lakosság többsége a városokba, részben lakótelepekre költözött, ahol akár több falunyi lakosság él különböző helyekről származó hagyományok töredékei között. A mezőgazdaságból élők számaránya a korábbinak törtrészére csökkent. A hajdani többenemzedékes családok helyett sok a kisebb, egy-két nemzedékes család. **Eközben sajnos nem csupán a feleslegesség vált, hanem a mai napig érvényes és szükséges hagyományok is elvesztek.**

Az információtovábbítás robbanásszerű fejlődésének eredményeként az események, változások, információk kinőtték a helyi kereteket, és országos, majd világméretűben azonnal hozzáférhetővé váltak. A mezőgazdasági, majd ipari társadalom után a szolgáltató és információs társadalom ideje jött el. Ezek a változások jellemzően érintették a természettel, környezettel kapcsolatos hagyományokat is. Az alábbiakban erre is adunk néhány példát.

Elmaradt például a szülők szakmájába fokozatosan résztvevővé válóan történő beletanulás. Sok gyerek nem látja szüleit dolgozni, akik látják sem feltétlenül értik, mit miért csinál. Minden gyerek új szakmát tanul, ráadásul elméleti alapokon nyugvó iskolákban. A természetismeret, a hagyományok, közben elmúzeumosodtak, skanzenesedtek, a mai vásárokon 10 perc kalapálgatás után kovács „mesterlevelet” kaphatnak 5-6 éves gyerekek. A tapasztalati helyett az elméleti tudás lett az iskola tangyaga. Ráadásul egyre többen tartoznak az ún. RTL Klub és Tesco nemzedékhez, ahol még az elméleti tudás is téves irányokat sugalmaz.

Ugyanakkor egyesekben megnőtt az igény a régi-új dolgok, a személyesebb természetismeret iránt. Egyre több családban, osztályban élnek meg újra a hagyományos ünnepeket, kezdenek kiskertet művelni. Bár ezek esetleg színjátékszerűen indulnak, évek során valódi hagyománnyá, ismeretté, belső igénnyé válhatnak.

A közösségeket összetartó társadalmi hagyományaink részben kihaltak, részben eltorzultak a nagy változások során. Számos természettel kapcsolatos hagyomány azért szűnt meg, mert a közösségek természettel való korábbi kapcsolata is megszűnt. Gyimesben még napjainkban is kb. 210 napot tölt egy ember réten, legelőn, erdőben, kertben, míg egy mai átlagos magyar ember fél órát (!) tölt szabad ég alatt (pl. buszra vár, utcán sétál, kirándul).

A fogyasztói társadalom ideológiája nem szereti a tárgyak megővésében, megőrzésében megnyilvánuló hagyományokat. A hagyományos helyett inkább az újra-vásárlási szokásokat helyezi előtérbe. Huxley a *Szép új világ*-ban már a második világháború előtt parodizálta ezt („Ami régi, el vele, így jutunk csak felfele!”) Napjainkra a reklámok negatív értelmüként kezelik a hagyományosat. Az új hagyományokban nagy a szerepe a gazdasági érdekeknek. A világ anyagiassá vált.

A globalizálódó világ egyik jellemzője, hogy nemcsak szomszédos falvakból, országokból, hanem más földrészekről is erős hatások érkeznek, néha akár saját hagyományaik átörökítési kísérletei is. Napjainkban tanúi vagyunk a távol-keleti filozófiák és vallások – és részben a hozzájuk kapcsolódó szokások – terjedésének, ugyanakkor az egész világot elönteni látszik az „amerikai” társadalom jónéhány szokása, hagyománya. Onnan indult a Föld Napja is, de onnan a Valentine nap (Bálint napján!), a Challenge Day; és amint ezek a példák is tükrözik, az angol nyelv térhódítása is megfigyelhető.

A városiak természeti hagyományai

A 20. században az iskolák fontos részt vállaltak a természeti és kulturális örökségre való figyelemfelhívásban is. Magyarországon, Herman Ottó javaslata nyomán, már az 1910-es években országsszerte megtartották a *Madarak és fák napját*. A munkás és értelmiségi, „köztisztviselő” családok szívesen kirándultak, már akik nem kiskertjükbe mentek ilyenkor ki. Minden városnak kialakultak a kedvelt kiránduló és sportolásra alkalmas helyei. Gomba, szamóca, szeder és különféle virágok szedésének lehetősége is a szabadba csábította a csoportokat. A különféle ifjúsági és felnőtt szervezetek országsszerte táborokat, kirándulásokat rendeztek. A műkedvelő sportmozgalmak is csábítottak csoportokat. E sportmozgalmak hatása elérte az urbanizálódó falvak fiataljait is. A korszak legfontosabb jellemzője, hogy a családi összetartás is megnyilvánult a természetjárásban, nyaralásban, kirándulások szervezésében is. Fontos tudatosítani, hogy ezek az emberek már nem dolgoztak a természetben, nem abból éltek, hanem ott csak „ki-rándultak”, menekülve a városi zajtól, szeméttől. Emiatt természetismeretük felszínesebb (vagy éppen túlspecializált), kevésbé tapasztalati, gyakran nem a fenntarthatóság irányába mutat.

1945 után egyes szervezetek (Úttörő, KISZ, szakszervezetek, turistacsoportok) a pártállam ellenőrzése, de anyagi támogatása mellett is szintén kiépítették rendszeres találkozó, táborozó helyeiket. Egyes szervezetek turistacsoportként, nyugdíjas vagy más klubként bújnak el a természetben. Voltak honismereti szakkörök, később az erdei iskolák vonzották a gyermekcsoportokat. A kedvezményes turistáskodás, természetjárás 1989 után megszűnt, az ingatlanokat felszámolták, vagy új tulajdonosaik jóval drágábban működtetik ezeket. A város környéki kirándulóhelyek egy része beépült. Ugyanakkor lazultak a családi kötelékek is. 1990 után több csoport is táborok szervezésébe kezdett. Már vannak olyan táborok, amelyek 15-20 éve léteznek, évente stabilan megszervezésre kerülnek, részben állandó közösséget fognak össze, és ezért bennük tudatos és spontán hagyományteremtés folyhat. Egyre épülnek nemzeti parkjaink oktatóközpontjai, tanösvényei is, megjelentek a vezetett túrák, amelyek a természeti értékek bemutatása mellett egyre gyakrabban hagyományörzéssel párosulnak. Szaporodnak a

különbéle fesztiválok is, amelyek az egykori dolgos napokat követő helyi ünnepeket igyekeznek turistalátványossággá alakítani (pl. aratási, pásztor, cseresznyeszedő, lekvárfőző fesztiválok). A hagyományosan kisközösségi ünnepek közben tömegrendezvényvé válnak (pl. busójárás, kiszebábú égetés). Egyre gyakoribbak a lakóhelyi közösségek helyett az érdeklődés szerinti közösségek is, ahol távoli pontokról utaznak az alkalmakra a közösség tagjai. Ezek az alkalmak ugyan hozzájárulhatnak hagyományaink ápolásához, de ahhoz az ott tanultakat konvertálni kell saját közösségünkbe. Sikeres sorozatot indított a Hagyományok Háza is. Az egynapos konferenciák a hagyomány és napjaink kapcsolatát keresik tematikus tanácskozások során (pl. a hagyomány szerepe a természetvédelemben, a médiában, az építészetben).

„Mesterségesen” kiváltott, új hagyományok

Új hagyományokat is kitermeltek magukból egyes új közösségek, és mostanában egyre több helyen tudatosan igyekeznek kialakítani – néha a közösségek, de sokszor vezetőik vagy éppen külső személyek – az új körülményeknek megfelelő új viselkedési szabályokat, szokásokat, hagyományokat. Ilyen egy-egy pedagógus, egy iskola kezdeményezése iskolai évforduló megünneplésére, és ilyen pl. környezetvédelmi jeles napjaink országos, sőt egyes napok (pl. Föld Napja, Környezetvédelmi Világnap, Világtakarítási Nap) bolygó méretű megünneplése. Az „erdei iskola mozgalom” is megújulóban van. **Itt fesztiválhangulat nélkül, egymást évek óta jól ismerő emberek tanulják az önellátást, ismerkednek a természettel. Sok erdei iskolában szervesen összekapcsolva folyik a természetismeretre, az ön- és közösségismeretre és a fenntarthatóságra való nevelés. Külön kategóriába tartoznak a túlélési táborok, amelyekben sok lehetőség nyílik a természetből való élés egyéni tapasztalatainak megszerzésére.** A hagyományok ápolásához idő és egymás felé fordulás szükséges. A hagyományok önszerveződő – újrászerveződő – társadalmunkban fontosak, akár új (nem lakóhelyi, családi) közösségek összetartó erejeként is. Számos társadalmi szervezet alakítgatja is a maga hagyományait. **A hagyományteremtés fontos, de veszélyes út! Történelmi, néprajzi és szociológiai ismeretek alapján azonban sok sikerrel kecsegtet.**

A hagyomány kisebb közösségek sajátja volt. Most a globális közösség hagyományai, szokásai vannak kialakulóban. Ha ezek elnyomják a helyi hagyományokat, akkor a kulturális sokszínűség csökken. Több környezeti probléma viszont globális megoldások iránt kiált. A környezeti nevelés előtt álló egyik nagy feladat ezeknek az ellentmondásoknak a kezelése.

Javaslatok

Személyes

- 1. A harmónikus család (vagy bármely közösség) hosszú távú fennmaradásának egyik feltétele a hagyományok megtartása, újak létrehozása. Ezt tudatosítva éljünk!**
2. Ne engedjük, hogy pozitív vagy kedves, a természettel, a környezettel és egymással való együttélés, együttműködés során kialakult és csiszolódott hagyományaink eltűnjenek, **bepiszkolódjanak, piacosodjanak.**
3. Tanítsuk és éljük a „célszerű szögénység”, azaz a mértékkel élés hagyományait, melyek értelemszerűen anyag- és energiatakarékosak.
4. Tudatosítsuk az egészséges életmód korábbi hagyományait, de kritikusan rostáljuk ki a hatástalan vagy éppen káros, kuruzsló módszereket.
5. **Száz évvel ezelőttig villanyáram nélkül, 20 évvel ezelőttig számítógép nélkül épültek a házak, sült a kenyér, nyomtattunk könyveket, jutottunk el egyik helyről a másikra. Tudatosítsuk ezt magunkban és másokban!**

6. Ne nézzünk TV-t, mert az kizökkent normális életvitelünkből, felesleges és káros ingerekkel terheli agyunkat és lelkünket! Unalmas perceinkben énekeljünk népdalokat, és figyeljük üzeneteiket! Játsszunk egymással sokat!

Tanárok számára

7. Ismerjük meg, őrizzünk meg, élésszünk újjá és tanítsunk minél több, a természettel együtt létezést tükröző hagyományt, szokást, mert ezeknek ma is **van** pozitív pedagógiai hatása. A természet változásaihoz kötődő ünnepeknek fontos szerepe van a természethez való viszonyunkban. Keressük a Kárpát-medence népeinek hagyományait, elsősorban ezeket és kevésbé a készen talált indián stb. hagyományokat ismertessük meg tanítványainkkal. Tudatosítsuk, hogy a nevelés fő bázisa továbbra is a család és az iskola. Megnövekedett feladatkörüket csak együtt, összefogva tudják ellátni. A kiterjedt családra gondoljunk: nagypapák, nagymamák, nagynénik, unokatestvérek is, mindenki mást tud és mást tesz hozzá ehhez a tudáshoz. A család és iskola közös megbeszélései (tanár, szülő) a közös kirándulások, táborok, családi vetélkedők pl. gyerekekkel, a közös házi, kerti vagy erdei munka stb. fokozzák a nevelés határfokát.

8. Keressük a vallási és világi hagyományok természeti hátterét, a kerek esztendők ritmusait.

9. Törekedjünk arra, hogy a természetismeret alkalmi kapcsolódjanak össze a kulturális értékek, a hagyományok megismerésével.

10. Építsünk a természetjárók és a turisták szervezeteire, azok hagyományaira.

11. Szenteljünk több időt kirándulásokra, könyvtári, múzeumi programokra, szakköri munkára, vetélkedőkre. Őrizzük meg ezek hagyományát.

12. Igyekezzünk arra, hogy természet- és környezetvédelmi jeles napjaink a természetvédő mindennapjaink közül ünnepként emelkedjenek ki. Alakítsuk, fejlesszük őket! Sokak szerint a kampányszerű megmozdulások nem sokat érnek, nem is vesznek bennük részt. Nemzeti ünnepeink is egyszer vannak egy évben, és mégis jelentősen hozzájárulnak nemzeti identitástudatunkhoz. A környezetvédelmi jeles napok – hasonlóan – a környezetvédő tudatunkat formálhatják.

Minisztériumok számára

13. Kérjük a mindenkori kormányt és kiemelkedően a kulturális és oktatási tárcát, az új, környezettudatosságot erősítő hagyományok kialakításában pedig a környezetvédelmi tárcát, hogy a hagyományörzés tudatos vállalásával és hangoztatásával, szakmai és anyagi támogatással vegyék ki részüket a hagyományörzés teendőiből. **Különösen fontos a már bevált programok, táborok, erdei iskolák hosszú távú finanszírozásának biztosítása.**

Szakágazatok számára (pl. erdőgazdálkodás, biogazdálkodás, gyógyszerészet)

14. **A hagyományos, ún. „lassú tudás” sokkal hosszabb tesztelési időszakon esett keresztül, mint a mai, modern ún. „gyors tudás”. Ezért van az, hogy fenntarthatóság érdekében gyakran érdemes visszanyúlnunk kidobott hagyományainkhoz. Úgy tűnik, hogy csak azokat újraértékelve, a mai korhoz igazítva van esélyünk egy fenntarthatóbb földi életre. Mivel a régi tudás megismerése és újraértékelése komoly szakmai ismereteket kíván, csak a megfelelő terület szakemberei végezhetik el a munkát. Nem várhatunk néprajzos, pedagógus kollégáinkra.**

Kutatók számára

15. **Szinte minden tudományág egykor a népi ismeretanyagból fejlődött ki. Ezért minden kutatónak érdemes megismernie tudományterülete népi ismeretanyagát (pl.**

növényismeret, építészet, mezőgazdálkodás). Ez akár új tudományos paradigmák megszületését is segítheti (vö. Bartók „csak tiszta forrásból”).

Ajánlott irodalom

Elsődleges források:

Saját tapasztalatok a természetben, élelmiszerszerzésben és -termelésben (pl. kiskert).
Nagymamáink, nagyapáink, idős szomszédaink le nem írott tudása, csak tevékeny részvétellel átadható tapasztalatai, hagyományai. Az „életiskola” tananyaga.
Kézműves honfitársaink, idős szaktársaink, parasztok és pásztorok szintén csak tevékeny részvétellel átadható tapasztalatai.

Másodlagos források:

- Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. Bp. Mandala, 1998. 3 kötet
- Buka László (szerk.): Élő táj. Válogatott írások természetről, térről, teremtésről. Debrecen, Dél-Nyírség Bihari Tájvédelmi és Kulturális Értéktörző Egyesület, 2000. 305 o.
- Csehovicsné Kóródi Judit: Élet-játékok. A népi kultúráról kisiskolásoknak. Bp. Magyar Médiapedagógiai Műhely, 1995. 120 o.
- Czárán Eszter (2005): Világnak Virága. Magyar műveltségünk napról napra kicsiknek és nagyoknak. A tavaszi napéjegyenlőségtől (március 21.) a nyári napfordulóig (június 21.). Szerzői kiadás.
- Czárán Eszter (2005): Világnak Virága. Magyar műveltségünk napról napra kicsiknek és nagyoknak. A téli napfordulótól (december 21.) a tavaszi napéjegyenlőségig (március 21.). Szerzői kiadás.
- Czárán Eszter (2006): Világnak Virága. Magyar műveltségünk napról napra kicsiknek és nagyoknak. A nyári napfordulótól (június 21.) az őszi napéjegyenlőségig (szeptember 23.). Szerzői kiadás.
- Czárán Eszter (2006): Világnak Virága. Magyar műveltségünk napról napra kicsiknek és nagyoknak. Az őszi napéjegyenlőségtől (szeptember 23.) a téli napfordulóig (december 21.). Szerzői kiadás.
- Diószeginé Nanszák Tímea – Zsákai Edit: Játékszertár. Ünnepeink farsangtól karácsonyig. Debrecen, Tóth Könyvkereskedés, 1997. 236 o.
- Eichelster-Sennhauser, Ida: Alltags-Pflanzen von Gestern. Geschichten über Gebrauchs- und Brauchtumpflanzen. 2. Aufl. Wien, ARGE Umwelterziehung in der ÖGNUM, 1991. 79 o. (Materialien zur Umwelterziehung, 7.)
- Gardner, Robert: Celebrating Earth day. A sourcebook of activities and experiments. Brookfield, CT, Millbrook Press, 1992. 96 o.
- Jankovics Marcell: Jelkép-kalendárium. Bőv. átd. kiad. Debrecen, Csokonai, 1997. 384 o.
- Kalendárium. Az általános iskola 1. és 2. osztálya számára. Bp. Korona, 1993. 100 o., 117. o.
- Kocsis Mihály: Világfa. Munkáltató tankönyv a népi ismeret tanulásához az általános iskolák 4-5. osztálya számára. Bp. Calibra, 1994. 215 o.
- Kovács István: Minden nap jeles nap. A biológia és környezetvédelem úttörői. Bp. Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, 1993. 259 o. (Békében a természettel)
- Liszka József: Ágas-bogas fa. Néprajz fiataloknak. 3. bőv. kiad. Dunaszerdahely, Lilium Aurum, 1995. 138 o.
- Mikusné Nádai Magda: Madarak, fák, gyerekek. Hogyan ünnepeljük meg a madarak és a fák napját? Bp. Legány és Társa ny., 1990. 66 o.
- Molnár Tibor – Ungvári Judit: Fellegajtó-nyitogató. Néprajz munkáltató tankönyv. 5–6. évfolyam. Bp. ELTE ÉKP Közp. – Tárogató, 1996. 104 o., 88. o.
- Molnár V. József: Egész-ség. Pécs, Melius Alapítvány, 1995. 356 o.

- Molnár V. József: Világ-virág. A természetes műveltség alapjelei és azok rendszere. Bp. Örökség Alapítvány, 1996. 247 o.
- Napról-napra. A mi kalendáriumunk. 2. átd. kiad. Debrecen, Pedellus, 1994. 253 o.
- Ross, Kathy: Every day is Earth day. Brookfield, CT, Millbrook Press, 1995. 47 o.
- Surányi Dezső: Mítosztól a valóságig. A magyar nép természetismeretének fejlődésvázlata. Cegléd, Szerzői kiadás, 1993. 165 o.
- Szabó T. E. Attila – Péntek János: Ezerjófű. Etnobotanikai útmutató. 2. repr. kiad. Bp. Nemzeti Tankvk., 1996. 217 o.
- Tarján Gábor: Fölnevelő hagyomány. Bp. Magyar Médiapedagógiai Műhely, 1995. 235 o.
- Tátrai Zsuzsanna – Karácsony Molnár Erika: Jeles napok, ünnepi szokások. Bp. Planétás, 1997. 298 o. (Jelenlévő múlt)
- Zöldbetűs ünnepeink. Bp. Süni Egyesület, 1998. 50 o. (Süni füzetek, 1.)